

LAO KI HE HU'IVAI 2001

KONGA I – TALATEU

1. Hingoa nounou mo e kamata'anga
2. 'UHINGA'I lea.

KONGA II – POATE HU'I VAI

3. Ma'u mafai ki he lesisita mo e ngaahi founa lesisita

KONGA III – LESISITA 'O E KAU HU'I VAI MO E KAU TOKONI HU'I VAI

4. Ngaahi lesisita
5. Kole ke lesisita
6. Lesisita
7. Ola 'o e lesisita
8. Lesisita fakataimi (provisional)
9. Lesisita fakataimi (temporary)
10. Mafai 'o e Minisita ke faka'ata
11. Fakaha atu
12. Kakano 'o e Ngaahi Lesisita
13. Totongi tali ui
14. To'o mei he lesisita 'o e kau hu'i vai pe kau tokoni hu'i vai

**KONGA IV – NGAahi LAUNGA MO E NGAahi FAKATONUTONU FAKATAU-
TEA**

15. Fai 'o e ngaahi launga
16. Founa ngaue 'i hono ma'u ha launga
17. Ngaue ki he ngaahi launga
18. Anga fai 'o e faka'eke'eke
19. Mafai ke ui ha kau fakamo'oni ki he faka'eke'eke
20. Mafai ke 'omai ha ngaahi tohi ki he faka'eke'eke
21. Fakamo'oni 'o e ngaahi fakatonutonu kehe
22. Ngaahi launga fakalahi
23. Tukuange 'o e fakamatala fekau'aki mo e faka'eke'eke
24. Fakamo'oni 'o e ngaahi tohi
25. Fakafofonga 'o e taha launga
26. Ke fakavavevave 'a e ngaahi faka'eke'eke

27. Tohi fakamo'oni 'o e fakamo'oni
28. Ngaahi launga ni'ihi 'ikai ke fakamaau'i
29. Ola 'o e anga kovi
30. Ta'efe'unga
31. To'o mei he lesisita 'i tu'a Pule'anga
32. Ola 'o e tu'utu'uni 'a e Poate
33. Tatau 'o e tu'utu'uni
34. Vakai'i 'o e ngaahi tu'utu'uni 'a e Poate
35. Ola 'o e to'o mei he lesisita pe to'o fakataimi
36. Tukuange 'o e ngaahi tohi fakamo'oni lesisita
37. Fakafoki 'o e hingoa ki he lesisita

KONGA V – LAISENI 'O E NGAahi FALE HU'I VAI

38. Lesisita 'o e ngaahi fale hu'i vai
39. Ke fakangofua mo lesisita 'a e ngaahi fale hu'i vai mo lesisita 'a e ni'ihi 'oku 'anautolu
40. Ngaahi tu'unga 'o e fale hu'i vai
41. Ngaahi tohi ke tauhi
42. Tohi fakamo'oni 'o e lesisita
43. Fakata'e'aonga'i pe to'o fakataimi 'o e lesisita 'o e fale hu'i vai

KONGA VI – NGAahi MAFai KE SIVI

44. Kau 'ofisa kuo fakamafai'i
45. Ngaahi mafai ke hu, kumi mo puke
46. Mafai ke ma'u ha fakamatala
47. Hia hokohoko
48. Fakafe'atungia
49. Ngaahi fekau ke fakapapau'i 'a e fai pau

KONGA VII – NGAahi ME'A KEHEKEHE

50. Ta'e'aonga 'a e ngaahi alepau etc
51. Fakatau holoseila
52. Ngaue 'oku tokanga'i
53. Tapuni 'a e ngaahi misini fakatau 'otometiki
54. Fai ha fakafofonga loi pe kaka

55. Hia mo e Tautea
56. Ngaahi hia 'a e ngaahi sino fakatautaha
57. Ngaahi faka'ilo
58. Ha'iha'i 'a e Kalauni
59. Ngaahi tu'utu'uni
60. Fakapekia mo e ngaahi fakahaofi

TEPILE

Foomu 1 – Tohi Fakamo'oni 'o e Lesisita

Foomu 2 – Tohi Fakamo'oni Lesisita Fakataimi (Provisional)

Foomu 3 – Laiseni 'o e Ngaahi Fale Hu'i Vai

‘Oku ou loto ki ai,

TAUFA‘AHAU TUPOU IV,

21 ‘o Sepitema, 2002.

KO E LAO

KE TU‘UTU‘UNI ‘A E LESISITA PEA TOKI NGÄUE ‘A E KAU HU‘I VAI MO E KAU TOKONI HU‘I VAI, KE FOKOTU‘U ‘A E POATE HU‘I VAI, KE TU‘UTU‘UNI KI HONO FAI ‘O E NGAahi LÄUNGA‘ MO E NGAahi FAKATONUTONU FAKATAUTEA, KE FIEMA‘U ‘O E LAISENI ‘O E NGAahi FALE HU‘I VAI PEA MO E NGAahi KAVEINGA FEKAU‘AKI MO IA.

[11 ‘o Siulai, 2001]

‘OKU TU‘UTU‘UNI ‘e he Tu‘i‘ mo e Fale Alea ‘o Tonga‘i he Fakataha Alea ‘o e Pule‘anga‘o pehē:

KONGA I – TALATEU

1. ‘E ui ‘a e Lao ni ko e Lao ki he Hu‘i Vai 2001, pea kuo pau ‘e kamata ngaue‘aki ‘i ha ‘aho ‘e fanongonongo ‘e he ‘Ene ‘Afio‘i he Fakataha Tokoni’. Hingoa Nounou
mo e kamata-
‘anga
2. ‘I he Lao ni, tukukehe ‘oka fiema‘u ha toe ‘uhinga kehe ‘i hono tu‘unga’ ‘Uhinga‘i Lea
–

“tu‘uaki” ‘oku ‘uhinga ki ha tu‘uaki kuo –

- (a) pulusi ‘i ha nusipepa, makasini pe ha pulusi kehe;
- (b) tu‘u ‘i ha tohi ‘ave takai, henipila, positä pe ha fanongonongo kehe;
- (c) tala ngutu pe ‘aki ha fa‘ahinga founga ‘ata pe ongo;
- (d) fakahoko ‘o ngaue‘aki ha founga fetu‘utaki faka‘elekitulonika pe ‘oku faka‘aonga‘i ‘a hono fakahoko fakatekinolosia ‘o e fakamatala‘, kau ai ha tu‘uaki kuo tu‘u ‘i he ‘initaneti; pe
- (e) fakahoko ‘i ha fa‘ahinga founga kehe;

"tokoni hu'i vai", 'oku 'uhinga ki ha taha kuo lesisita pehë 'i he Lao ni;

"misini 'otometiki" 'oku 'uhinga ki ha misini pe ha me'angaue fakamisini 'oku ngaue'aki pe 'oku lava ke ngaue'aki ki he taumu'a 'o hono fakatau atu pe tuku atu 'o e ngaahi koloa ta'e toe pule'i pe tokanga'i 'e ha taha fakatau atu pe taha 'oku ne tuku atu, pe ko 'ene taha ngaue, pe ha fakafofonga kehe 'i he taimi 'o hono fakatau atu pe tuku atu;

"Poate" 'oku 'uhinga ki he Poate Hu'i Vai 'a ia kuo fokotu'u 'i he kupu 3(1);

"anga fai" 'oku 'uhinga ki ha me'a 'oku fai pe ta'e fai;

"Kosilio" 'oku 'uhinga ki he Kosilio Sivi Kau Ngäue Mo'ui 'a ia kuo fokotu'u 'i he Lao ki he Sivi 'o e Kau Ngäue Mo'ui 2001;

"toketä nifo" 'oku 'uhinga ki ha taha kuo lësisita totonu pehë 'i he Lao ki he Ngäue Fakafaito'o mo e Nifo 2001;

"teuteu'i mo tukuange" 'o fekau'aki mo ha faito'o, 'oku 'uhinga ki hono tuku atu 'o e faito'o ko ia 'o fakatatau ki ha tu'utu'ni fakatoketa kuo 'oatu 'e ha toketa, toketa nifo, toketa manu kuo lesisita pe ha taha ngaue mo'ui kehe pehe mo'ui 'o hange ko ia kuo fakamafai'i totonu 'e he lao ke ne tu'utu'uni ki ha ngaahi faito'o;

"faito'o" 'oku kau heni ha koloa 'oku faka'uhinga'i ko ha faito'o fakaesino 'i he Lao ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2001;

"ofisa mo'ui" 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku lësisita taau pehë 'i he Lao ki he Ngäue Fakafaito'o mo e Nifo 2001;

"toketä" 'oku 'uhinga ki ha taha 'oku lesisita pehë 'i he Lao ki he Ngäue Fakafaito'o mo e Nifo 2001;

"faito'o fakaesino" (medicinal drug) 'oku 'uhinga ki ha me'a 'o tatau ai pe mei ha manu 'akau pe me'a ngaohi 'e he tangata ('ikai ko ha me'angaue tokoni 'o e taha mahaki) 'a ia 'oku faka'aonga'i fakaloto sino pe fakatu'asino 'i he tangata pe monumanu ki hono –

- (a) ta'ofi, fakafuofua'i, faito'o pe fakamalu 'o ha puke, mahaki, mele pe lavea;
- (b) uesia, liliu pe ta'ota'ofi ha ngaue fakasino;
- (c) sivi 'a e ala mo'uangofua 'i ha mahaki pe puke;
- (d) uesia, pule'i pe ta'ofi 'a e feitama;
- (e) sivi pe 'oku feitama;
- (f) fetongi pe liliu ha ngaahi kongä 'i he sino,

kae 'ikai ko ha koloa 'oku faka'aonga'i tefito ki he fakamatamatalelei;

"Minisitä" 'oku 'uhinga ki he Minisitä Mo'ui';

"ngaahi faito'o kona mo e ngaahi me'a kona faka'atamai" 'oku tatau mo ia 'oku faka'uhinga'i 'i he Lao ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2001;

"taha hu'i vai" 'oku 'uhinga ki ha taha kuo lësisita totonu pehë 'i he Lao ni;

"fale hu'i vai" 'oku 'uhinga ki he fale 'oku ngäue'aki ki he ngäue hu'i vai' pea 'a ia 'oku laiseni 'i he Lao ni;

"Poate Hu'i Vai" 'oku 'uhinga ki he Poate kuo fokotu'u 'i he kupu 3(1);

"Ngaue hu'i vai" 'oku 'uhinga ko e –

- (a) fatongia ki hono teuteu'i, tauhi, tufaki mo pule'i 'o e ngaahi faito'o fakaesino 'i ha fale hu'i vai;
- (g) hu'i 'o ha faito'o fakaesino;
- (h) teuteu'i mo tukuange ha faito'o fakaesino;
- (i) fakatau atu 'o ha faito'o fakaesino;
- (j) tukuange atu 'o e fakamatala ki he ako ki he mo'ui lelei mo e fakalalakala 'o e mo'ui lelei, 'i hono fakalukufua pea tautautefito ki hono ngaue fakapotopoto'aki 'o e ngaahi faito'o fakaesino;
- (k) vahevahe iiki pe veteki 'a e 'uluaki kofukofu mei he taha fo'u koloa 'o ha faito'o fakaesino 'i he taumu'a ke to e kofukofu fo'ou 'a e faito'o 'i ha lahi 'oku lalahi ange pe iiki ange ki hono to e tufaki pe fakatau fakamovetevete atu;
- (l) fakalele 'o ha fale hu'i vai kehe pe ke fekau'aki mo e ngaue hu'i vai 'a hono fakalele ko ia; mo e
- (m) tokanga'i 'o e ngaue hu'i vai;

"tu'utu'uni fakatoketa" 'oku 'uhinga ki ha tu'utu'uni 'a ha toketa nifo, 'ofisa nifo, 'ofisa mo'ui pe ha toketa kuo tohi ko hono tuku atu ha faito'o pe me'a kona ki ha taha pe 'a ha toketa manu ko hono tuku atu 'o ha faito'o pe me'a kona ki ha manu 'a ia 'oku fakatatau ki he ngaahi fiema'u 'o e konga VI 'o e Lao ki he Ngaahi Koloa Faito'o 2001;

"Pule Hu'i Vai" 'oku 'uhinga ki he Pule Hu'i Vai 'o e Potungae Mo'ui pe ha taha 'oku lolotonga le'ole'o 'i he lakanga ko ia;

"anga kovi fakapalofesinale" felave'i mo ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'oku kau heni –

- (a) ha anga fai 'oku ne fakahaa'i 'a e ta'efe'unga 'o e –
 - (i) 'ilo;
 - (ii) taukei;
 - (iii) faka'uto'uta; pe
 - (iv) tokanga;
- (b) 'a ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'i he ngäue hu'i vai 'o hangë ko ia 'e hoko'; 'o tatau ai pë 'i ha me'a 'oku fai pe ta'e fai:

- (i) 'o maumau ai ha tu'utu'uni 'o e Lao ni pe ko e ngaahi tu'utu'uni';
- (ii) 'o maumau ai ha tu'unga fakalësisita kuo hilifaki 'e he Poate';
- (iii) 'o maumau ai ha tu'utu'ni kuo fai pe ha fekau kuo 'oatu 'e he Poate';
- (iv) ko ha taha konä ma'u pe pe kuo ma'u 'e ha faito'o kovi; mo
- (c) ha fa'ahinga anga fai ta'etaau pe ta'e totonu fekau'aki mo e ngäue hu'i vai';

"lesisita" 'oku 'uhinga ki he lesisita 'o e kau hu'i vai pe lesisita 'o e kau tokoni hu'i vai pe lesisita 'o e ngaahi fale hu'i vai kuo laiseni, 'o hangë ko ia 'oku taau', 'oku tauhi 'e he Poate 'o fakatatau ki he ongo KONGA III mo e V 'o e Lao' ni;

"Failesisita" 'oku 'uhinga ki he taha kuo fokotu'u 'i he kupu 3(9) 'o e Lao ni.

"tuku atu" mo hono ngaahi fakalea famili taha 'oku kau ai ke fakatau atu, pe ke felotoi ke fakatau atu, ke fokotu'u atu, tu'uaki, ma'u ki ha ngaahi taumu'a pehe, faka'ali'ali, tukuange atu, 'ave, tiliva, ngaohi pe ke fakatau atu, pe no atu pe ke fakafetongi pe tukuange ki ha fa'ahinga mahu'inga, pe ke tukuange atu, 'ave pe tiliva koe'uhi ko hano fakatau atu, fakafetongi'aki pe tukuange 'o hange ko ia 'oku lau ki ai kimu'a;

"tuku atu fakaholoseila" 'oku 'uhinga ki hono –

- (a) tuku atu 'i he ngaahi taumu'a ke toe tuku atu;
- (b) tuku atu 'o ha me'a hu'i ki he ngaahi taumu'a ke kau 'i he me'a pe ngaahi koloa ko ia, pea kau ai 'a e tuku atu 'o e ngaahi me'a pe ngaahi koloa 'i he lahi fakaholoseila ke ngaue'aki;
- (c) 'i ha fale fakapule'anga; pe
- (d) 'i he'ene fekau'aki mo hono fai 'e ha ni'ihi, 'i he ngaahi 'ataakai 'oku fiema'u 'e he Lao ni pe ngaahi tu'utu'uni, 'o ha ngaue 'oku fiema'u pehe.

KONGA II – POATE HU'I VAI

- Poate Hu'i Vai 3. (1) Kuo pau ke fokotu'u ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni ha Poate 'e ui ko e Poate Hu'i Vai.
- (2) Kuo pau ko e ngaahi fatongia 'o e Poate' –
- (a) ke lesisita 'o e kau hu'i vai, kau tokoni hu'i vai pea ke laiseni 'a e ngaahi fale hu'i vai;
 - (b) ke ngäue ki he ngaahi me'a fekau'aki mo e ngaahi faka'eke'eke fakatautea mo hono fakata'e'aonga'i, to'o fakataimi, to'o mo e to e fokotu'u 'a e lesisita 'o e kau hu'i vai, mo e kau tokoni hu'i vai mo hono laiseni 'o e ngaahi fale hu'i vai';

- (c) ke fokotu'u ha ngaahi tu'unga ki hono ako'i mo fakahinohino 'o e kau hu'i vai mo e kau tokoni hu'i vai;
- (d) ke fakapapau'i 'a hono tauhi 'o e ngaahi tu'unga fakangäue mo anga fai 'oku fiema'u 'i he lotolotonga 'o e kau hu'i vai' mo e kau tokoni hu'i vai' pea ke faka'ai'ai 'a hono fakalalakala 'o e ngaahi täkitala mo e ngaahi lao 'o e anga fai;
- (e) ke fale'i 'a e Minisitä 'i ha fa'ahinga me'a 'oku kau ki he kau hu'i vai mo e kau tokoni hu'i vai; pea
- (f) ke vakai'i 'a hono fakahoko 'o e Lao', ngaahi tu'utu'uni', ngaahi täkitala mo e ngaahi lao 'o e anga fai pea ke fokotu'u atu ha ngaahi liliu pe ngaahi fakalelei, 'a ia 'e ala fiema'u'.
- (3) Kuo pau ko e Poate'a e kau memipa ko 'eni' –
- (a) ko e Pule Hu'i Vai';
- (b) ko e Failësisita';
- (c) ha taha hu'i vai 'oku ngäue taautaha 'e fili 'e he Minisitä;
- (d) ha taha hu'i vai 'oku fakangäue'i 'e he Potungäue Mo'ui' 'e fokotu'u 'e he Minisita;
- (e) ha tokoni hu'i vai 'e fili 'e he Minisitä
- (f) ha memipa 'oku 'ikai fekau'aki mo e hu'i vai' 'e fili 'e he Minisitä.
- (4) 'I hano fai ha faka'eke'eke 'i he KONGA IV, kuo pau ke fakakau 'e he Poate' ha fakafongia lao ma'olunga ke kau 'i he Poate' koe'uhi pe ko e fai 'o e faka'eke'eke'.
- (5) Ko e memipa kuo fili 'e he Minisitä 'i he kupu si'i (3) (c), (d), (e) mo e (f) kuo pau ke nau ma'u lakanga ki ha vaha'a taimi ko e ta'u 'e ua pea kuo pau 'e lava pe ke toe fili kinautolu.
- (6) Ko e fili 'o ha memipa 'e ngofua ke fakata'e'aonga'i 'e he Minisitä', pea 'e ngofua ke ne fili ha taha kehe ke fetongi 'a e memipa ko ia' ki he toenga taimi 'o e lakanga'.
- (7) 'E ngofua ke fakafisi ha memipa kuo fili 'aki hano 'oatu ha fanon-gonongo 'o ha fakafisi pehë ki he Minisitä, pea 'e ngofua ke ne fili ha taha kehe ki he toenga taimi 'o e lakanga'.
- (8) Kuo pau ko e Pule Hu'i Vai'a e sea 'o e Poate'.
- (9) Kuo pau ke fokotu'u 'e he Minisitä mei he kau ngaue 'a e Potungäue Mo'ui', ha Failësisita 'a ia kuo pau ke ne toe fakahoko 'a e ngaahi fatongia 'o e Sekelitali 'o e Poate', mo ha kau 'ofisa 'e fiema'u ki hono fakahoko 'o e Lao'.
- (10) Kuo pau ke tauhi 'a e sila 'o e Poate' 'e he Failësisita' pea kuo pau ke 'ai ia 'e he Failësisita pe ha 'ofisa kehe kuo fakamafai'i totonu 'e he Poate' ki he ngaahi tohi 'oku fiema'u ke silai' 'e he Poate'.

- (11) Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Poate'a e ngaahi founa mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku pule'i 'aki 'ene ngaahi fakataha'.
- (12) Kuo pau ke fakataha 'a e Poate'oka fiema'u pea kuo pau ke ne lipooti ki he Kosilio'aki hano 'oatu 'o e ngaahi Miniti 'o e Ngaahi Fakataha Poate'.
- (13) Kuo pau ke teuteu'i fakata'u 'e he Poate' ha lipooti 'o 'ene ngaahi ngaue lolotonga 'a e mahina 'e hongofulu ma ua kimu'a' pea kuo pau ke fai 'a e lipooti ko 'eni' ki he Minisitā.
- (14) 'Oku ma'u 'e he Poate'a e mafai ke ui mo fekau ke ma'u fakataha ha taha 'i hano fakahoko 'a e ngaahi fakatonutonu läunga fakatautea 'i he KONGA IV.
- (15) Ko ha ngaue 'i he loto ma'a, 'a e Minisitaa', Failesisita', sea' pe ha memipa 'o e Poate' kuo pau 'e 'ikai ke fakamo'ulaloa'i ai 'a e toko taha ko ia' ki ha fa'ahinga mo'ua.

KONGA III – LESISITA 'O E KAU HU'I VAI MO E KAU TOKONI HU'I VAI

Ngaahi Lesisita	4. (1) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, kuo pau ke tauhi 'e he Poate' ha lesisita 'o e kau hu'i vai' mo ha läsisita 'o e kau tokoni hu'i vai'.
	(2) 'E ngofua ke tauhi 'a e ongo lesisita' 'i ha founa faka'elekitulonika.
Kole ke lesisita	5. Kuo pau ke fakapapau'i 'e he Poate 'a e foomu 'e fakahoko 'aki 'a e ngaahi kole ke lesisita ko ha taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai'.
Lesisita	6. (1) Kuo pau ke ma'u 'e ha taha ha totonu ke lesisita ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai kapau 'oku ne ma'u 'a e poto tatau ke läsisita' 'a ia kuo tu'utu'uni 'e he tu'utu'uni'.
	(2) Ka 'i ai ha taha 'oku ne kole ke lesisita ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai pea tu'utu'uni 'e he Poate'oku 'i ai 'ene totonu ke lesisita pehë, kuo pau ke foaki 'e he Poate' kiate ia ha tohi fakamo'oni 'o e lesisita 'i he Foomu I 'a ia 'oku tu'utu'uni 'i he Tepile'.
	(3) Kapau kuo ngata 'a e lesisita 'o ha taha ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai ki ha ta'u hokohoko 'e 5, 'o tatau ai pë 'i loto pe 'i tu'a Pule'anga, 'e ngofua ke fakafisi 'a e Poate ke lesisita ia tukukehe ka kuo ne paasi 'i ha sivi lea pe tohi pe kuo ne fakahoko ha ako, 'i ha tu'unga 'oku pehë 'e fakafiemälie ki he Poate', 'a ia 'e pehë 'e he Poate 'oku taau'.
Ola 'o e Lesisita	7. Kuo pau ke ma'u 'e ha taha kuo lesisita totonu 'i he Lao ni 'a e totonu ke ne kau 'i he ngäue kuo lesisita ia ki ai' 'o fakataau ki he Lao ni.
Lesisita Fakataimi (Provisional)	8. (1) Kapau kuo kole ha taha ke lesisita ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai, 'e ngofua ki he sea 'o e Poate', kapau 'oku ne fiemälie 'oku ma'u 'e he toko taha ko ia' 'a e poto taau mo e taukei 'oku fiema'u', pea 'i hono totongi 'o e totongi kuo tu'utu'uni', ke ne foaki ki he taha ko ia' ha tohi fakamo'oni 'o e lesisita fakataimi (provisional) 'i he Foomu 2 'oku tu'utu'uni 'i he Tepile'.

- (2) Ka 'i ai ha taha kuo ne ma'u ha tohi fakamo'oni 'o e lesisita fakataimi' kuo pau ke lau 'oku lesisita 'a e toko taha ko ia' 'i he Lao kae'oua ke a'u –
- (a) ki he 'aho 'oku fakahaa'i 'i he tohi fakamo'oni', pe
- (b) ki ha 'aho 'amui ange 'o hangē ko ia 'e fokotu'u 'e he Poate', 'a ia ko e 'aho ko ia' kuo pau, 'i ha taha pe 'o e ongo me'a, ke 'oua 'e toe tomui ange 'i he mahina 'e tolu hili hono foaki 'o e tohi fakamo'oni'.
- (3) 'E ngofua ki he Poate', 'i ha taimi pē kimu'a 'i he 'aho kuo fakahaa'i' pe kuo fokotu'u', ke ne fakata'e'aonga'i ha tohi fakamo'oni 'o e lesisita fakataimi'.
- (4) 'I hano fakata'e'aonga'i 'o ha tohi fakamo'oni 'o ha lesisita fakataimi, kuo pau 'e 'ikai to e lau 'oku lesisita 'a e taha ma'u tohi fakamo'oni ko ia'.
- (5) Kapau 'e lesisita ha taha kuo foaki ki ai ha tohi fakamo'oni lesisita fakataimi kimu'a 'i he 'aho kuo fakahaa'i' pe fokotu'u' 'o fakatatau ki he kupusi'i (2), ko e lesisita' kuo pau, tukukehe ka tu'utu'uni 'e he Poate' ha 'aho kehe, ke faka'aho ia mei hono foaki 'o e tohi fakamo'oni fakataimi'.
9. 'E ngofua ki he Failesisita', fakatatau ki he fakangofua 'e he Sea 'o e Poate', ke ne lesisita ha kau hu'i vai mo ha kau tokoni hu'i vai 'a ia kuo lesisita pehē 'i ha ma'u mafai kehe, 'o a'u ki he mahina 'e 3. Kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Poate' 'a e totongi 'e totongi ki ha lesisita fakataimi (temporary) pehē. **Lēsisita fakataimi (temporary)**
10. 'E ngofua ki he Minisitā, fakatatau ki ha ngaahi tu'unga 'oku ne pehē 'oku taau', ke ne faka'atā 'i he tohi ka kau mēmipa 'o ha ngaahi timi mataotao ki he mo'ui' 'oku 'a'ahi taimi nounou mai pe ko ha kau hu'i vai pe kau tokoni hu'i vai taautaha 'oku 'a'ahi taimi nounou mai, mei he ngaahi fiema'u 'a e Lao ni. **Mafai 'o e Minisitā 'o e Minisitā ke faka'atā**
11. Kuo pau 'e 'ikai ha taha, ngata pē 'i ha hu'i vai pe ha tokoni hu'i vai, te ne – **Fakaha atu**
- (a) fakafofonga pe fakaha atu, mahino pe 'aki ha faka'uHINGA, 'oku 'i ai 'ene totonu ke ne kau 'i he ngāue hu'i vai';
- (b) ngaue'aki ha faka'ilonga, sila, hingoa pe ha tu'uaki'oku faka'uHINGA ko e toko taha ko ia' ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai; pe
- (c) ngaue'aki 'a e hingoa taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' pe ha fa'ahinga hingoa pe fakanounou tatau 'oku faka'uHINGA kuo ne lesisita ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai.
12. Kuo pau ke lesisita ha taha 'aki hono fakahū 'i he lesisita 'oku kau ki ai' – **'Kakano 'o e ngaahi Lēsisitā**

- (a) 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia';
- (b) 'a e 'aho fa'ele'i 'o e toko taha ko ia';
- (c) 'a e tu'asila fakangäue 'o e toko taha'i he Pule'anga ni pe, kapau 'oku 'ikai ha tu'asila fakangäue 'o e toko taha ko ia', 'a e feitu'u nofo'anga 'o e toko taha ko ia';
- (d) 'a e fakaikiiki 'o e ngaahi poto taau 'oku totonu ai 'a e toko taha ko ia' ke lesisita';
- (e) 'a e fika lesisita kuo vahe'i ki he toko taha ko ia';
- (f) 'a e 'aho 'o e lesisita';
- (g) ha tu'unga 'oku mo'ulaloa ki ai 'a e lesisita 'o e toko taha ko ia'; mo
- (h) ha fakaikiiki kehe kapau 'oku 'i ai, 'o hangë ko ia 'oku tu'utu'uni'.

- Totongi Tohi** 13. (1) Kuo pau ki he taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai kotoa pë, 'i he pe kimu'a 'i he 'aho tolungofulu mä taha 'o 'Okatopa 'i he ta'u taki taha (ko e 'aho ia 'oku ui 'i he kupu ni ko e "'aho kuo tu'utu'uni") ke ne totongi ki he Failesisita' ha totongi tohi kuo fokotu'u 'e he Poate' ki he ta'u 'o kamata 'i he 'aho 'uluaki 'o Sanuali ka hoko' hili 'a e 'aho kuo tu'utu'uni'.
- (2) Kuo pau ke 'oatu 'e he taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' 'a e fakaikiiki 'o hono tu'asila ke fakahü 'i he lesisita' mo ha fakaikiiki kehe pehë 'o hangë ko ia 'e ala tu'utu'uni'.
- (3) Kapau 'oku 'ikai ke totongi 'e he toko taha' 'a e totongi tohi 'oku lau ki ai 'i he kupusi'i (1) 'i he pe kimu'a 'i he 'aho kuo tu'utu'uni' 'i he ta'u, kuo pau ke fanongonongo leva 'e he Poate' ki he toko taha' 'aki ha tohi kuo fakatu'asila kiäte ia 'i he tu'asila 'oku hä 'i he lesisita' 'oku kau ki ai 'o pehe' ka 'ikai ke totongi 'a e totongi' kimu'a 'i he ngata 'a e 'uluaki 'aho ngäue 'o e ta'u fakatohimähina ka hoko' kuo pau ke to'o 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia' mei he lesisita' 'o kamata 'i he 'aho hono hoko'.
- (4) Kapau kuo to'o 'a e hingoa 'o ha taha hu'i vai pe ha tokoni hu'i vai mei he lesisita' 'i he kupu ni, kuo pau ki he Poate', 'i ha tohi kole pea ka 'oku ne fiamälie 'oku 'ulungaanga lelei 'a e toko taha ko ia', ke ne toe fokotu'u 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia' ki he lesisita' 'i hano totongi 'o e totongi tohi na'e te'eki ke totongi' mo ha totongi toe fokotu'u kuo fokotu'u 'e he Poate'.

- To'o mei he lesisita' 'o e kau hu'i vai pe kau tokoni hu'i vai** 14. (1) Hili ha faka'eke'eke totonu', 'o hangë ko ia 'oku hä 'i he KONGA IV, 'e ngofua ke fekau 'e he Poate' ke to'o 'a e hingoa mo ha ngaahi fakaikiiki kehe 'o ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai mei he lesisita' kapau:
- (a) kuo fakahalaia' 'a e toko taha ko ia' 'i ha hia 'i he Lao ni pe 'i ha lao kehe feläve'i mo e ngaahi faito'o';

- (b) kuo ma'u 'e he toko taha ko ia'a e lësisita'aki ha kākā pe fakafongoa loi;
 - (c) kuo to'o pe fakata'e'aonga'i 'a e poto taau na'e makatu'unga ai hono foaki 'o e lësisita'e he ma'u mafai na'a ne foaki ia';
 - (d) 'oku halaia 'a e toko taha' ki ha anga fai fakangaue 'oku ta'efakafiemälie pe ki ha anga kovi fakapälofesinale 'a ia, hili hano faka'eke'eke totonu 'e he Poate', kuo ta'efe'unga ai 'a e toko taha ko ia' ke kei hoko ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai;
 - (e) kuo to'o 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia' mei ha lesisita 'o e kau hu'i vai pe kau tokoni hu'i vai 'i ha ma'u mafai kehe 'i hano ma'u kuo halaia ki ha anga fai ta'efakafiemälie pe anga kovi fakapälofesinale.
- (2) 'E ngofua ke to'o fakataimi 'e he Poate'a e lesisita 'o ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'o fakatatali ki ha ngaahi fakatotolo mo ha faka'eke'eke fakatautea.

KONGA IV – NGA AHI LÄUNGA MO E NGA AHI FAKATONUTONU FAKATAU-TEA

15. 'E ngofua ke fai 'e ha taha ha läunga 'i he tohi ki he Failësisita' kuo 'i ai ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai – Fai 'o e ngaahi läunga
- (a) kuo fakahalaia'i 'i he Pule'anga ni pe 'i ha feitu'u kehe 'i ha hia fekau'aki mo ha kākā, ngaahi faito'o tapu' pe ko ha ta'efaitotonu;
 - (b) kuo halaia 'i ha anga fai fakapalofesinale ta'efakafiemälie pe ha anga kovi fakapälofesinale;
 - (c) 'oku 'ikai ke ne ma'u 'a e malohi fakasino pe faka'atamai fe'unga ke hoko atu 'a e ngäue hu'i vai' pe tokoni hu'i vai'; pe
 - (d) 'oku 'ikai ke 'ulungaanga lelei.
16. (1) Kuo pau ke tuku atu 'e he Failësisita' ha fa'hinga läunga pe ki he Poate'. Founga ngäue 'i hono ma'u ha läunga
- (2) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Poate' ke 'omai 'e he taha launga ha toe fakaikiiki 'o e läunga' pea 'e ngofua ke ne fai ha ngaahi 'uluaki faka'eke'eke 'o fekau'aki mo e läunga'a ia 'oku ne pehë 'oku taau'.
 - (3) Kuo pau ke fakahä 'e he Poate' ki he taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai'a ia 'oku läunga'i'a e fakaikiiki 'o e läunga' pea ke ne fakaafe'i 'a e toko taha ko ia' ke ne fai, 'i loto 'i ha taimi 'e fakamahino'i 'e he Poate' 'i he fanongonongo, ha ngaahi fakamatata ki he Poate' 'o feläve'i mo e läunga ko ia'o hangë ko ia te ne pehë 'e taau'.
 - (4) 'Oku fiema'u 'a e Poate' ke ne fakakaukau'i ha ngaahi fakamatata kuo tuku atu kiate ia 'i loto 'i he taimi kuo fakamahino'i 'i he'ene fakaongoongo'.

- Ngäue ki he ngaahi läunga' 17. 'E ngofua ki he Poate 'i ha fa'ahinga taimi pe ke tu'utu'uni 'i he fekau'aki mo ha läunga ke ne fai 'o pehe ni –
- (a) ngäue ki he läunga 'i ha fakataha 'a e Poate';
 - (b) fakahoko ha faka'eke'eke 'o e läunga'; pe
 - (c) fakafisi ke ngäue ki he pe ke ta'e tali 'a e läunga'.
- Anga fai 'o e faka'eke'eke 18. Kapau 'oku tu'utu'uni 'a e Poate' ke fakahoko ha faka'eke'eke 'o ha läunga' –
- (a) kuo pau ki he Poate', 'i he'ene fakahoko 'a e faka'eke'eke', ke ne fakahoko ia 'o hangë ha hopo'oku 'ata ka ai 'a e kakai tuku kehe kapau te ne tu'utu'uni ha founga kehe;
 - (b) 'e 'oange ha faingamälie ki he toko taha na'e läunga'i' ke taukapo 'iate ia pë pe 'aki ha fakafofonga lao pe ha taha fale'i kehe;
 - (c) 'oku 'ikai ha'isia 'a e Poate' ke ne muimui ki he ngaahi lao 'o e fakamo'oni', ka 'e ngofua ke ne ma'u mai ha fakamatala 'i ha fa'ahinga me'a 'i ha founga te ne fakakaukau 'oku taau'; pea
 - (d) 'oku sea 'a e sea 'o e Poate' 'i he faka'eke'eke'.
- Mafai ke ui ha kau fakamo'oni ki he faka'eke'eke 19. (1) 'E ngofua ki he sea 'o e Poate' ke ne fekau ha taha ke hä 'i ha faka'eke'eke 'e fakahoko 'e he Poate', ke 'oatu ha fakamo'oni pea ke ne 'oatu ha ngaahi tohi 'a ia 'oku lau ki ai 'i he tohi fekau'.
- (2) 'E ngofua ke tali 'e he Poate' ha fakamo'oni 'i he fuakava' pea ke ne fekau ha taha 'oku hä 'i he faka'eke'eke' ke 'oatu ha fakamo'oni 'i he fuakava.
- (3) Kuo pau ki ha toko taha kuo tufa ki ai ha tohi fekau 'i he 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto ke li'aki ai ke ne ha'u 'o hangë ko e fekau 'a e tohi fekau'.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ha taha 'oku ne hä 'i ha faka'eke'eke ke 'oatu ha fakamo'oni, ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, te ne ta'e tali ha fehu'i pe 'oatu ha tohi 'oku fekau ke ne 'oatu.
- (5) Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai ke ne fai ki he kupu ni 'oku ne fai ha hia.
- Mafai ke 'omai ha ngaahi tohi ki he faka'eke'eke' 20. (1) 'E ngofua ki he Sea 'o e Poate', 'i ha fanongonongo tohi, ke ne fekau ki ha taha ke ne ha'u ki ha memipa 'o e Poate', 'i ha taimi mo ha feitu'u kuo fakamahino'i 'i he fanongonongo' pea ke ne 'oatu ha tohi kuo fakamahino'i 'i he fanongonongo'.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'oku 'ikai ke ne fai ki he kupu ni 'oku ne fai ha hia.
- Fakamo'oni 'o e ngaahi fakatonutonu kehe 21. 'E ngofua ki he Poate' ke ne tali mo fakahü, ko ha fakamo'oni 'i ha faka'eke'eke –

- (a) 'a e tu'utu'uni mo e ngaahi mo'oni kuo ma'u (findings) 'a ha fakamaau'anga (sivile pe hia) pe fakamaau'anga fakapotungäue na'e fakahoko 'i loto pe 'i tu'a Pule'anga;
- (b) 'a e tu'utu'uni pe ngaahi mo'oni kuo ma'u 'a ha sula 'o ha fakamaau'anga pehë;
- (c) ha tohi fakamo'oni 'o e fakahalaia'i 'o ha taha; pe
- (d) ha tatau 'o e fakamatala fakamo'oni 'a e kau fakamo'oni' na'e fai 'i he fakamaau'anga' pe fakamaau'anga fakapotungäue ko ia', 'a ia kuo fakamo'oni'i totonu 'e he failësisita' pe kalake 'o e fakamaau'anga pe fakamaau'anga fakapotungäue ko ia', kapau 'oku pehë 'e he Poate' 'oku kau lelei 'a e tu'utu'uni, ngaahi mo'oni kuo ma'u, tu'utu'uni 'a e kau sula, tohi fakamo'oni' pe fakamatala fakamo'oni' ko ia ki he fakatonutonu'.
- 22.** (1) 'E ngofua ki he Poate' 'i ha faka'eke'eke ke ngaue fekau'aki mo ha läunga 'e taha pe lahi ange kau ki ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai. Ngaahi läunga fakalahi
- (2) Kapau, lolotonga ha faka'eke'eke pehë, 'e hä ki he Poate', 'o feläve'i mo ha fa'ahinga me'a kuo 'o hake, na'e malava ke toe fai hano läunga'i kehe 'o e taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai ko ia' –
- (a) tatau ai pë pe 'e fetongi 'aki pe 'e fakalahi atu ki he läunga na'e fai'; pea
- (b) tatau ai pë pe na'e fai pe ta'e fai 'a e läunga ko ia 'e he taha launga tatau;
- 'e ngofua ke lau 'e he Poate' na'e tuku atu ki ai läunga kehe ko ia' pea 'e ngofua ke ne ngäue ki ai 'i he faka'eke'eke tatau.
- (3) Kapau 'oku lau kuo tuku atu ha läunga kehe ki he Poate' 'i he kupu-si'i (2) 'e ngofua ke fai ha ngäue ki he läunga ko ia' hili ha toloi (kapau 'e 'i ai) 'a ia, 'i he fakakaukau 'a e Poate, 'oku taau mo totonu 'i he 'ataakai ko ia.
- 23.** (1) 'E ngofua ki he sea' 'i ha faka'eke'eke kuo fakahoko 'e he Poate', 'i ha kole 'e he taha läunga', taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'oku fekau'aki mo ia, pe ha taha kehe, kapau 'oku ne fakakaukau 'oku taau 'i he 'ataakai pe 'o e fakatonutonu ko ia, ke ne tu'utu'uni ko e kotoa pe ni'ih'i 'o e ngaahi me'a ko eni – Tukuange 'o e fakamatala fekau'aki mo e faka'eke'eke
- (i) hingoa mo e tu'asila 'o ha taha fakamo'oni;
- (ii) hingoa mo e tu'asila 'o ha taha läunga;
- (iii) hingoa mo e tu'asila 'o ha taha hu'i;
- (iv) hingoa mo e tu'asila 'o ha tokoni hu'ivai;
- (v) ha fakamo'oni kuo fakamahino'i;
- (vi) tefito 'o ha läunga;

kuo pau 'e 'ikai ke pulusi, tuku kehe kapau ko ha pulusi 'oku taumu'a tefito pe ke faka'aonga'i 'e he kau mēmipa 'o e ngaahi ngäue fakahu'i vai', fakatoketä pe fakalao'.

- (2) 'E ngofua ke fakatonotonu pe fakata'e'aonga'i 'e he sea' ha fekau 'i he kupusi'i (1) 'i ha fa'ahinga taimi pë.
- (3) 'E ngofua ke 'oatu ha tu'utu'uni 'i he kupusi'i (1) kimu'a pe lolotonga ha faka'eke'eke, ka kuo pau 'e 'ikai ke 'oatu ia kimu'a 'i he faka'eke'eke' kae'oua kuo 'oatu ha fanongonongo –
- (a) ki he taha läunga na'a ne kole 'a e fekau';
- (b) ki he taha läunga', taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'oku fekau'aki mo ia', 'o hangë ko ia 'e taau'; mo
- (c) ha ni'ihiki kehe 'e fakakaukau 'a e sea' 'oku taau';
- 'o e taimi mo e feitu'u kuo fokotu'u 'e he sea' ki hono fakakaukau' 'o e kole'.
- (4) Ka 'i ai ha taha te ne maumau'i ha tu'utu'uni kuo 'oatu 'i he kupu ni, ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku ne fai ha hia.

Fakamo'oni 'o e ngaahi tohi 24. Ko e tohi kotoa pë 'oku fiema'u ke fakamo'oni'i 'e he Poate' 'e lava ke fakamo'oni'i fe'unga ia kapau kuo fakamo'oni hingoa ki ai 'a e sea 'o e Poate' pe ha mēmipa 'o e Poate' kuo fakamafai'i 'e he sea' ke fai pehë ta'e 'ai ki ai 'a e sila 'o e Poate.

Fakafofonga 'o e taha läunga 25. 'I ha faka'eke'eke, 'e ngofua ki ha 'ofisa 'o e Potungäue Mo'ui' kuo fokotu'u 'e he Talekita Mo'ui', 'i he loto ki ai 'a e taha läunga', ke ne fakafofonga'i 'a e taha läunga'.

Ke fakavavevave 'a e ngaahi faka'eke'eke' 26. (1) Ko e fatongia ia 'o e Poate' ke fakahoko 'a e ngaahi faka'eke'eke 'i he Lao ni pea ke tu'utu'uni 'a e ola 'o e ngaahi faka'eke'eke ko ia' 'i he vave taha 'oku malava fakapotopoto'.

(2) 'O 'ikai uesia 'a e fakalükufua 'o e kupusi'i (1), 'e ngofua ke toloi pe fakatatali 'e he Poate' ha faka'eke'eke 'oku ne fakahoko 'o hangë ko ia te ne pehë 'oku taau'.

Tohi fakamo'oni 'o e Fakamo'oni 27. Ko ha tohi fakamo'oni kuo fakamo'oni hingoa ki ai 'a e Failësisita 'o pehe', –

(a) ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai pe na'e 'ikai ke pehe ha taha 'o hange ko ia 'oku kau ki ai';

(b) ko e hingoa 'o ha taha na'e to'o mei he lësisita';

(c) ko ha taha na'e fakamälöloo'i fakataimi mei he ngäue fakahu'i vai'; pe

(d) ko ha tu'unga, 'a ia 'oku hä hono fakaikiiki 'i he tohi fakamo'oni', na'e –

(i) hilifaki 'i he lesisita 'a ha taha kuo fakamahino'i pehē;
pe

(ii) fakata'e'aonga'i pe na'e 'ikai ke ngäue'aki;

kuo pau ke tali ia 'e he Poate', Kosilio' mo e ngaahi fakamaau'anga kotoa ko ha fakamo'oni fe'unga 'o hono kakano'.

28. (1) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'a e Poate ke 'oua 'e fakahoko ha faka'eke'eke pe, 'i ha fa'ahinga taimi pē ke ne fakangata ha faka'eke'eke kapau – **Ngaahi läunga ni'ihi 'ikai ke fakamaau'i**

(a) 'e 'ikai fai ha taha läunga ki ha fekau kuo fai 'e he Poate';
pe

(b) kuo ngata 'a e hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'a e taha kuo läunga'i'.

(2) Kuo pau 'e 'ikai ke fakahoko pe hoko atu ha faka'eke'eke pe tangi 'e he Poate' pe Kosilio' kapau kuo pekia hu'i vai' pe tokoni hu'i vai'.

29. (1) 'E ngofua ki he Poate', kapau 'oku ne fiemälie kuo fakamo'oni' 'a e tefito 'o ha läunga'i 'o ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai, ke ne fakahoko ha taha pe lahi ange 'o e ngaahi me'a ko 'eni' – **Ola 'o e anga kovi**

(a) fakatokanga'i pe valoki'i 'a e taha ko ia';

(b) tu'utu'uni ke kumi 'e he taha ko ia' ha faito'o pe fale'i fakafaito'o pe faka'atamai;

(c) tu'utu'uni ke hilifaki ha ngaahi tu'unga, kau ki he ngäue fakahu'i vai 'a e toko taha ko ia', 'a ia te ne pehē 'e taau', ki he lësisita 'o e toko taha ko ia';

(d) tu'utu'uni ke to'o ha mafai 'o e toko taha ko ia' ke fai ha tu'utu'uni fakatoketä pe ke 'ai ki he sino' ha ngaahi faito'o fakanoa ongo mo ha ngaahi me'a faito'o faka'atamai;

(e) tu'utu'uni ke fakakakato 'e he tokotaha ko ia' ha ngaahi koosi ako 'o hangē ko ia 'e fakamahino'i 'e he Poate';

(f) tu'utu'uni ke lipooti 'e he toko taha ko ia' 'ene ngäue fakahu'i vai 'i he taimi kotoa pē, 'i he founa pea ki he ni'ihi 'e fakamahino'i 'e he Poate';

(g) hilifaki ha tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$1,000;

(h) tu'utu'uni ke to'o fakataimi 'a e lesisita 'o e toko taha ko ia' ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 12 'a ia 'e pehue 'e he Poate'oku taau'; pe

(i) tu'utu'uni ke to'o 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia' mei he lësisita'.

(2) Kapau 'oku to'o fakataimi 'a e lesisita 'o ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'i he kupu ni, kuo pau ke tohi'i 'e he Failësisita 'i he lësisita' 'a e to'o fakataimi' ko ia' mo hono 'aho' mo hono 'uhinga'.

- (3) Kuo pau 'e 'ikai ke to'o fakataimi 'e he Poate' ha lësisita 'o ha taha pe to'o ha hingoa 'o ha taha mei he lesisita' ki ha'ane fai ha hia kapau, hili hono fakakaukau' 'o e natula 'o e hia' pe 'ataakai na'e hoko ai', 'oku pehë 'e he Poate' 'oku 'ikai ke hoko ai 'a e taha ko ia ke ta'efe'unga 'a hono lesisita ia ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai ma'ae lelei fakalukufua 'a e kakai'.
- Ta'efe'unga** 30. (1) Neongo ha tu'utu'uni kehe 'a e Lao ni, kapau 'oku fiamälie 'a e Poate' 'oku 'i ai ha taha kole lesisita 'i he Lao ni pe ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'oku, koe'uhi ko ha ta'e'aonga ha konga 'o hono sino', lavea pe puke, faka'atamai pe fakasino, ta'efe'unga ke ne hoko atu 'a e ngäue hu'i vai', kuo pau ki he Poate' ke ne-
- (a) fakafisi ke lesisita 'a e hingoa 'o e taha kole ko ia' 'i he lesisita';
- (b) tu'utu'uni ke to'o 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia' mei he lesisita 'oku taau'; pe
- (c) tu'utu'uni ke fakamälöloo'i fakataimi 'a e toko taha ko ia' mei he'ene ngäue ko ha taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai 'i ha vaha'a taimi 'o hangë ko ia 'e fakamahino'i'.
- (2) Koe'uhi' ko e ngaahi taumu'a 'o e kupusi'i (1) 'e ngofua ki he Poate' ke ne-
- (a) fekau ke sivi 'a e taha kole lesisita, taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai 'e ha toketä 'a ia 'e fakamahino'i 'e he Poate'; mo
- (b) fakahoko ha faka'eke'eke 'e pehë 'e he Poate' 'oku taau'.
- (3) Ko ha ta'e sivi pe fakafisi ha taha kuo fekau 'e he Poate' ke sivi 'o fakataui ki ha fekau na'e fai 'e he Poate' 'i he kupusi'i (2)(a) 'e ala lau ia 'e he Poate' ko ha fakamo'oni 'oku ta'efe'unga 'a e toko taha ko ia', koe'uhi' ko ha ta'e'aonga ha konga hono sino', lavea pe puke, faka'atamai pe fakasino, 'o fakahoko 'a e ngäue hu'i vai'.
- (4) 'Oku 'ikai uesia 'e ha me'a 'i he kupusi'i (1) 'a e ngaahi mafai 'o e Poate' 'i ha tu'utu'uni kehe 'a e Lao' ni ke ne ta'e tali ha tohi kole lesisita 'i he Lao ni pe ke to'o 'a e hingoa 'o ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai mei he lesisita' pe ke fakamälöloo'i fakataimi ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai mei he ngäue'.
- To'o mei he lesisita tu'a Pule'anga** 31. Ka 'i ai ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai kuo, lolotonga 'oku lesisita 'i he Lao ni,-
- (a) to'o mei he lesisita'; pe
- (b) fakamälöloo'i fakataimi mei he ngäue;
- ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai koe'uhi ko e anga kovi fakapalofesinale 'i ha feitu'u 'i tu'a Pule'anga, 'e ngofua ke tu'utu'uni 'e he Poate' ke to'o 'a e hingoa 'o e taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' mei he lesisita' pe ke fakamälöloo'i fakataimi 'a e taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' mei he ngäue hui vai' ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 12, 'o hangë ko ia 'e tu'utu'uni 'e he Poate'.

32. (1) Kuo pau 'e kamata 'aonga ha tu'utu'uni kuo fai 'e he Poate' 'i he kupu 29 pe 31 'i ha mähina 'e taha mei he 'aho 'oku tufa fakafo'ituitui ai 'a e tu'utu'uni' ki he taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai', ko ia pe 'oku 'ave ai 'i he meili lësisita' 'e he Failësisita' ki he taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' 'i he tu'asila 'oku hä 'i he lësisita'.
- (2) Kapau 'i loto 'i he vaha'a taimi ko ia' 'e tohi kole 'a e hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' ki he Kosilio', ki hano vakai' 'a e tu'utu'uni 'a e Poate' 'i he kupu 34, kuo pau 'e 'ikai ke ngäue'aki 'a e tu'utu'uni' kae'oua kuo fakakakato 'a e ngaahi fakatonutonu vakai'.
33. (1) Kapau, 'i he kupu 29, 'oku tu'utu'uni 'e he Poate' ke fai ha tu'utu'uni 'o fekau'aki mo ha taha pe 'oku ne tu'utu'uni ke fakatokanga' 'i pe valoki' 'i ha taha, kuo pau ki he Poate', 'i loto 'i ha mähina 'e taha mei he'ene fai 'a e tu'utu'uni', ke ne 'oatu ki he toko taha ko ia' mo ha taha na'a ne fai ha läunga 'a ia na'e tupu ai hono fai 'o e tu'utu'uni (order) pe tu'utu'uni (decision) pea mo ha ni'hi kehe 'o hangë ko ia te ne pehë 'e taau', ha fakamatala tatau 'o 'ene tu'utu'uni'.
- (2) Kapau 'e fai 'e he Poate' ha tu'utu'uni 'o fekau'aki mo ha taha 'i ha tu'utu'uni 'a e Lao ni, kehe mei he kupu 29, 'e ngofua ke kole 'a e toko taha' ko ia 'i he tohi ke 'oatu 'e he Poate' kiate ia ha tatau 'o e tu'utu'uni'.
- (3) Kuo pau ke fai ha kole pehë 'i loto 'i he 'aho 'e 60 hili 'a e tu'utu'uni 'oku kau ki ai'.
- (4) Kuo pau ke 'oatu 'e he Poate' ha tatau 'o e tu'utu'uni' 'i loto 'i he mähina 'e taha mei hono ma'u 'o ha kole pehë.
- (5) Kuo pau ki ha tatau 'o ha tu'utu'uni ke-
- (a) hä ai 'a e ngaahi tu'utu'uni 'i he ngaahi tefito'i fuhu'i 'o e mo'oni' me'a;
- (b) ne kau ki ha fakamo'oni pe ha me'a kehe 'a ia na'e makatu'unga ai 'a e ngaahi tu'utu'uni';
- (c) 'oatu 'a e ngaahi 'uhinga ki he tu'utu'uni'.
34. (1) Ko ha taha 'oku mamahi,-
- (a) 'i ha tu'utu'uni kuo fai 'i he ongo kupu 29 pe 31; pe
- (b) 'i ha fakafisinga pe ta'e fai ha lësisita 'o e toko taha ko ia ko ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai;
- 'e ngofua, 'o 'ikai ke tömui ange 'i he mähina 'e taha hili hono tufa pe 'oatu ki ai ha fanongonongo 'o e tu'utu'uni' 'o fakatau ki he kupu 32, pe 'ikai ke tömui ange 'i he mahina 'e tolu hili hono fakahü atu 'o e tohi kole lësisita', ke ne kole ki he Kosilio' ke to e vakai'.

Ola 'o e
tu'utu'uni 'a e
Poate'

Tatau 'o e
tu'utu'uni

Vakai' 'o e
ngaahi tu'utu'uni
'a e Poate'

- (2) Ko ha vakai'i pehë 'e 'i he natula 'o ha fakamaau'i fo'ou 'a ia 'e ngofua ke 'oatu ai ha fakamo'oni fo'ou.
- (3) 'E ngofua ke fai 'e he Kosilio' ha tu'utu'uni 'oku ne pehë 'oku taau'.
- (4) 'Oku 'ikai ke ngaue'aki 'a e ngaahi tu'utu'uni 'o e kupu ni ke malava ai 'e ha taha tohi kole lësisita fakataimi (provisional) pe ha taha ma'u tohi fakamo'oni lësisita fakataimi 'a ia kuo fakata'e'aonga'i ke kole ke fai ha vakai'i 'o ha fakafisinga pe fakata'e'aonga'i 'o e tohi fakamo'oni lësisita fakataimi ko ia'.
- Ola 'o e to'o mei he lësisita' pe to'o fakataimi'** 35. (1) Kapau kuo to'o 'a e hingoa 'o ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai mei he lësisita' 'i he Lao ni, pea kae'oua ke fakafoki ki ai 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia', kuo pau 'e lau 'oku 'ikai ke lësisita 'a e taha hu'i vai' pe tokoni hu'i vai ko ia' 'i he Lao ni.
- (2) Kapau kuo fakamälöloo'i fakataimi ha taha hu'i vai pe ha tokoni hu'i vai mei he ngäue hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' 'i he Lao ni, kuo pau ke fakahü 'a e mo'oni ko ia' 'e he Failësisita' 'i he lësisita' mo hono 'aho' mo hono tupu'anga'.
- Tukuange 'o e ngaahi tohi fakamo'oni lësisita** 36. (1) Ka 'i ai ha taha kuo to'o hono hingoa' mei he lësisita', pe kuo fakamälöloo'i fakataimi mei he ngäue hu'i vai' pe tokoni hu'i vai' pe kuo fakata'e'aonga'i 'ene tohi fakamo'oni lësisita fakataimi', 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ni, kuo pau 'i loto 'i he 'aho 'e 14 mei he 'aho hono ma'u 'o e fanongonongo 'o e to'o pe fakamälöloo'i fakataimi pe fakata'e'aonga'i ko ia' ke ne fakafoki ki he Poate' ha tohi fakamo'oni 'o e lësisita pe lësisita fakataimi 'a ia na'e foaki kiate ia 'i he Lao ni.
- (2) Ka 'i ai ha taha 'a ia, 'o 'ikai ha 'uhinga fakapotopoto, te ne maumau' 'a e kupu ni 'oku ne fai ha hia 'i he Lao ni pea 'e ala mo'ua 'i ha'ane halaia ki ha tautea pa'anga 'o 'ikai laka hake 'i he \$200.
- Fakafoki 'o e hingoa' ki he lësisita'** 37. (1) Kapau kuo to'o 'a e hingoa 'o ha taha mei he lësisita' (kehe mei he kupu 13(3)), pe kuo fakamälöloo'i fakataimi ha taha mei he nguau hu'i vai', kuo pau 'e 'ikai ke fakafoki 'a e hingoa 'o e toko taha ko ia' ki he lësisita', pea kuo pau 'e 'ikai ke fakangata 'a hono fakamälöloo'i fakataimi 'o e taha ko ia', tuku kehe 'i ha fekau 'a e Poate' pe 'i ha tu'utu'uni 'a e Kosilio' pe 'i ha tu'utu'uni 'a ha fakamaau'anga ma'u mafai fe'unga.
- (2) 'E ngofua ki he Poate', kapau te ne fakakaukau 'oku taau 'i ha me'a pë, ke ne fekau ki he Failësisita', ta'e totongi pe 'i hano totongi ha totongi, 'a ia 'e 'ikai laka hake 'i he totongi lësisita lolotonga 'o hangë ko ia 'e fekau 'e he Poate', ke fakafoki ki he lësisita' ha hingoa kuo to'o mei ai pea kuo pau ke fakafoki 'a e hingoa ko ia' 'e he Failësisita' 'o fakatatau ki ai.

KONGA V – LAISENI 'O E NGAahi FALE HU'I VAI

38. (1) Ki he ngaahi taumu'a 'o e lao ni, kuo pau ke tauhi 'e he Poate' ha lesisita 'o e ngaahi fale hu'i vai kuo laiseni 'a ia kuo pau ke hã ai 'a e fakaikiiki 'o e ngaahi fale kuo fakangofua' mo e ni'ihiki kuo lesisita 'oku 'anautolu ia' 'a ia 'e ngofua ke sivi 'i he 'ofisi 'o e Poate' 'i ha taimi fakapotopoto'.
- (2) 'E ngofua ke tauhi 'a e lesisita 'i ha founa faka'elekitulönika.
- (3) Ko ha kole ke laiseni 'o ha fale hu'i vai 'e fakahoko ia 'i ha foomu 'e fakangofua 'e he Poate' pea kuo pau ke 'oatu fakataha mo e ngaahi totongi lesisita' kuo tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni.
- (4) 'E ngofua ke tu'utu'uni 'e he Poate' ke poupu'u'i ha kole' pehë 'aki ha tohi fuakava.
- (5) 'E ngofua ki he Poate' –
- (a) ke ne ta'e tali 'a e kole'; pe
- (b) 'aki ha tu'utu'uni, ke ne fakangofua 'a e ngaahi fale' pea ke ne fekau ke lesisita 'a e taha 'oku 'a'ana ia'.
- (6) Kuo pau 'e 'ikai fakangofua ha ngaahi fale kapau 'e 'ikai ke nau muimui pau ki he ngaahi tu'unga kuo tu'utu'uni 'e he kupu 40 mo ha ngaahi tu'unga kehe kuo tu'utu'uni ma'a kinautolu 'i he tu'utu'uni'. 'E ngofua ki he Poate', 'aki ha tu'utu'uni, ke ne tamate'i ha fakangofua 'i he kupusi'i (5) kapau 'oku 'ilo'i ko e ngaahi fale ko ia' 'oku 'ikai ke nau muimui pau ki ha tu'unga pehë.
39. (1) Kuo pau 'e 'ikai ke ngäue hu'i vai ha taha 'i ha fale kae'oua ke fakangofua mo lesisita 'a e fale ko ia' 'i he kupu 38(5)(b).
- (2) Ka 'i ai ha taha te ne, ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, fakahoko 'a e ngäue hu'i vai' 'i ha fale 'oku 'ikai ke laiseni pe 'oku 'ikai ke lesisita 'a e taha 'oku 'a'ana ia', ko ia 'oku 'a'ana' 'oku ne fai ha hia.
40. (1) 'Oku tu'utu'uni 'a e ngaahi tu'unga 'i lalo' ki he ngaahi fale' –
- (a) ke 'i ai ha matapä 'e taha pe lahi ange ke faka'atä ki he fehü'aki 'a e kakai' ki he fale';
- (b) ke 'i ai ha ngaahi matapä, matapä sio'ata mo ha 'ato malu;
- (c) 'e fakanaunau 'a e fale' 'aki ha 'elia ki hono teuteu'i mo tuku-ange 'a e faito'o 'a ia 'e 'ikai to e si'i ange 'i he mita sikuea 'e 8 pe ha 'elia si'isi'i ange 'a ia 'e fakangofua 'e he Poate' 'i ha me'a makehe;
- (d) ke 'i ai ha 'aisi fakamokomoko 'i ha fua mäfana 'oku taau' 'oku fe'unga ki hono tauhi 'o e ngaahi faito'o fakaesino'.

Lësisita 'o e
ngaahi fale
hu'i vai

Ke fakangofua
'a e ngaahi fale
hu'i vai

Ngaahi tu'unga
'o e fale hu'i vai

- (2) Kuo pau ko e 'elia ki he teuteu'i mo tukuange 'o e faito'o'a ia 'oku lau ki ai 'i he kupusi'i (1)(c) –
- (a) ke 'i ai ha maama mo ha 'ea fe'unga;
 - (b) ke 'i ai ha ngaahi naunau haka fe'unga ki hono teuteu'i mo hu'i 'a e ngaahi faito'o fakaesino';
 - (c) ke fakanaunau 'aki ha me'a fufulu ipu ikumea ta'eume'umea pe ha naunau tolonga tatau mo ia, 'a ia ko ha me'a fufulu ipu 'oku ngaohi hono ngaahi naunau' mei ha me'a 'oku tolonga' pea 'oku fakalele ki ai 'a e vai mafana mo e vai momoko;
 - (d) ke 'i ai ha tepile löloa teuteu'anga faito'o 'oku 'ikai to e si'i hifo hono laulahi' 'i he senitimita 'e 40, pea 'oku löloa fe'unga ke 'i ai ha 'elia ngäue 'e 'ikai si'i hifo 'i he mita sikuea 'e 1, pea 'ufi'ufi 'aki ha me'a 'oku tolonga'; pea
 - (e) ke 'i ai ha seifi pe ha tauhi'anga malu ke tauhi malu ki ai 'a e ngaahi faito'o kona tapu pe ko e ngaahi me'a kona faka'atamai kapau 'oku tauhi 'i he fale'.
- Ngaahi tohi ke tauhi'** 41. (1) Kuo pau ke tauhi 'e ha toko taha 'oku ne fakahoko 'a e ngäue hu'i vai' 'i he taimi kotoa pë ha tatau 'o e Lao ni, fakataha mo ha tatau 'o e Lao ki he Ngaahi Koloa Faito'o Sino 2001, mo ha pulusinga ki mui mai 'o e Martindale - The Extra Pharmacopoeia, mo ha ngaahi fakatonutonu kotoa pe kuo pulusi ki ai mo e ngaahi fakalahi ki ai 'i he fale'.
- (2) Ko ha taha, 'oku ne ta'e tauhi 'a e ngaahi tohi 'oku tu'utu'uni 'i he kupu ni, ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku ne fai ha hia.
- Tohi Fakamo'oni 'o e lesisita** 42. (1) Kuo pau 'e 'ikai ha taha te ne faka'aliali 'i ha fale 'a e hingoa "fale hu'i vai" pe ha hingoa tatau mo ia, faka'ilonga pe ha hingoa ke fakamatala'i ha pisinisi fakamovetevete 'i he ngaahi faito'o, kae'oua kuo laiseni 'a e fale' ko ha fale hu'i vai.
- (2) Ka 'i ai ha fale kuo laiseni 'i he Lao ni ko ha fale hu'i vai, kuo pau ke 'oatu 'e he Poate' ki he taha 'oku 'a'ana' ha laiseni 'i he Foomu 3 'oku tu'utu'uni 'i he Tepile'.
- (3) 'I ha ngaahi fale kuo laiseni 'i he Lao ni ko ha fale hu'i vai, kuo pau ke faka'aliali 'a e laiseni', 'i he taimi kotoa pë, 'i ha faitu'u 'ilo'i ngofua 'i he fale hu'i vai'.
- (4) Ka 'i ai ha taha 'oku ne maumau'i 'a e kupu ni, ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto, 'oku ne fai ha hia.
- Fakata'e'aonga'i pe to'o fakataimi 'o e lesisita 'o e fale hu'i vai** 43. (1) 'E ngofua ke fakata'e'aonga'i pe to'o fakataimi 'e he Poate' 'a e laiseni 'o ha fale hu'i vai kapau –
- (a) 'oku 'ikai ke kei ata ha ngäue hu'i vai 'i he fale 'oku kau ki ai 'a e laiseni'; pe

- (b) ko e ngaahi ngäue hu'i vai 'i he fale hu'i vai 'oku fepaki ia mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e Lao ni pe ko e ngaahi tu'utu'uni'.
- (2) Kimu'a 'i hono fakata'e'aonga'i pe to'o fakataimi 'o ha laiseni, kuo pau ke 'ai 'e he Poate' ha fanongonongo ke tufa ki he taha 'oku 'a'ana 'a e fale hu'i vai', pe ka 'ikai ke 'i ai ki he taha 'oku ne nofo 'i he fale hu'i vai', ke ne fakahä ha 'uhinga, 'i loto 'i ha taimi 'e fakamahino'i 'i he fanongonongo', 'e 'ikai ke fakata'e'aonga'i pe to'o fakataimi ai 'a e laiseni'.
- (3) Kapau 'e 'ikai fakahä ha 'uhinga 'i loto 'i he taimi kuo fakamahino'i 'i he fanongonongo 'oku lau ki ai 'i he kupusi'i (2), pe kapau 'oku fakahä 'a e 'uhinga' ka 'oku 'ikai ke fiemälie ki ai 'a e Poate', 'e ngofua ke fakata'e'aonga'i pe to'o fakataimi 'e he Poate' 'a e laiseni'.
- (4) Kuo pau 'e kamata ngaue'aki 'a e tu'utu'uni 'a e Poate' 'i he kupusi'i (3) mei ha 'aho 'a ia 'e fakamahino'i 'i he tu'utu'uni'.

KONGA VI – NGAahi MAFai KE SIVI

44. (1) 'E ngofua ki he Minisitä, 'i ha fanongonongo 'i he Kasete', ke ne tu'utu'uni ko ha kau 'ofisa kuo fakamafai'i ha taha pe ha kalasi kakai kuo fakamahino'i ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni; Kau 'ofisa kuo fakamafai'i
- (2) Kuo pau ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i, 'i ha kole, ke ne 'oatu ha fakamo'oni ko ha 'ofisa ia kuo fakamafai'i.
45. (1) Ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, 'e ngofua ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'i he ngaahi taimi fakapotopoto kotoa pë – Ngaahi mafai ke hü, kumi mo puke
- (a) Ke ne hü ki ha fale hu'i vai pe ko ha fale 'oku fai ki ai ha kole laiseni;
- (b) Ke ne hü ki ha fale 'oku tauhi ai ha ngaahi faito'o sino ki he fefakatau'aki fakamovetevete;
- (c) Ke ne hü ki ha feitu'u, fale pe me'alele 'a ia 'oku ne 'ilo pe 'oku ne mahamahalo fakapotopoto –
- (i) 'oku ngäue'aki ki he ngäue fakahu'i vai;
- (ii) kuo pe 'oku ngalingali 'e ngaue'aki 'e ha taha 'i hono maumau'i 'o e Lao ni;
- (d) Ke ne hü ki ha fale 'a ia 'oku ne 'ilo pe 'oku ne mahamahalo fakapotopoto 'oku tauhi ai ha ngaahi lekooti 'o fekau'aki mo e ngäue hu'i vai pe fekau'aki mo hano maumau'i 'o e Lao ni;
- (e) 'i ha fale te ne hü ki ai –
- (i) kumi pe sivi ha ngaahi faito'o, ngaahi me'a, me'angäue pe ngaahi tohi pea 'e ngofua ke ne ma'u ha ngaahi faito'o, ngaahi me'a, me'angäue pe ngaahi tohi, pe ko ha ngaahi sipinga 'o ia, pe te ne hiki ha ngaahi tatau pe to'o ha kongamei ha ngaahi lekooti 'oku fekau'aki mo e ngäue fakahu'i vai pe fekau'aki mo ha me'a 'oku fakatotolo'i 'i he Lao ni;

- (ii) puke ha ngaahi faito'o, ngaahi me'a, me'angäue, ngaahi tohi, pe ha ngaahi sipinga 'o ia, pe ha koniteina pe kofukofu 'a ia 'oku ne mahamahalo'i fakapotopoto 'oku 'i loto ai ha ngaahi faito'o, ngaahi me'a pe ha me'angäue;
- (iii) fakaava ha loki, feitu'u, koniteina pe ha kofukofu 'oku ne 'ilo pe 'oku ne mahamahalo fakapotopoto 'oku 'i loto ai ha ngaahi faito'o, me'a pe me'angäue;
- (iv) faka'eke'eke 'o fekau'aki mo ha ngaahi me'a 'i he Lao ni ha taha te ne 'ilo 'i ai;
- (f) fakahoko ha faka'eke'eke pe ha sivi 'a ia 'oku ne tui 'oku taau pe fiema'u ke tokoni ki hono fakaa'u pe fakahoko 'o ha fatongia pe ha mafai 'i he Lao ni pe ke ne fakapapau'i kuo, 'oku pe ngalingali ke fakahoko hano maumau'i 'o e Lao ni.
- (2) 'Oku 'ikai ke fakamafai'i 'e he kupusi'i (1) 'a e hü fakamälohi 'a ha 'ofisa kuo fakamafai'i ki ha fale tukukehe 'i ha mafai 'o ha tohi fekau 'e ma'u 'o fakatatau ki he kupusi'i (3) pe (4).
- (3) Tukukehe ka 'oku ne ma'u ha fakangofua mei he taha 'oku ne nofo'i ha konga 'o e fale kapau 'oku ngaue'aki 'a e konga ko ia' ki he nofo'anga, kuo pau 'e 'ikai ke hü ha 'ofisa kuo fakamafai'i ki he konga ko ia' ta'e 'i ai ha tohi kumi kuo foaki 'e ha Fakamaau'anga Polisi.
- (4) Ko ha Fakamaau Polisi, kapau te ne fiemälie ki he fakamatala 'a ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'oku 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto ke mahamahalo'i kuo 'i ai, pe 'oku 'i ai, pe 'oku ngalingali 'e 'i ai ha feitu'u 'e ngaue'aki 'o fekau'aki mo hano maumau'i 'o e Lao ni, 'e ngofua ke ne 'oatu ha tohi kumi 'o tu'utu'uni ai ki he 'ofisa kuo fakamafai'i' ke ne hü ki he feitu'u 'oku fakamahino'i 'i he tohi kumi' 'i he taumu'a ke fakahoko 'a e ngaahi mafai kuo foaki ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'e he Lao ni.
- (5) Ko ha tohi kumi 'e 'oatu 'i he kupu ni ko e, ki ha mahina 'e taha mei hono 'oatu', mafai fe'unga ia –
- (a) ki he 'ofisa kuo fakamafai'i 'oku 'oatu ki ai' pea ki he ni'ihi kotoa pë te nau tokoni ki he 'ofisa' ke nau hü ki he feitu'u 'oku fakamahino'i 'i he tohi kumi'; pea
- (b) ki he 'ofisa kuo fakamafai'i 'oku 'oatu ki ai' ke ne fakahoko 'o fekau'aki mo e fekau'aki mo e feitu'u 'oku fakamahino'i 'i he tohi kumi' 'a e ngaahi mafai kotoa pë 'oku foaki ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'e he Lao ni.
- (6) Koe'uhi ke hü ki ha feitu'u 'e ngofua ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i ke ne kole tokoni ki ha ni'ihi te ne pehë 'oku fiema'u pea ko e ni'ihi ko ia', lolotonga 'enau tokoni ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'i he fakahoko fakalao 'o ha mafai ke hü, kuo pau ke nau ma'u 'a e mafai ke hü tatau.

- (7) Kapau kuo ma'u 'e ha 'ofisa kuo fakamafai'i ha ngaahi lekooti pe ha koloa kehe ki he ngaahi taumu'a 'o e Lao ni 'e ngofua –
- (a) kapau ko ha ngaahi lekooti, ke ne tauhi kinautolu 'i he fuoloa 'e fiema'u ki he ngaahi taumu'a ko ia', ka ko e toko taha 'a ia 'oku 'i ai ha ha'ane totonu ke ne ma'u 'a e ngaahi lekooti ko ia', kapau te ne kole, 'oku 'i ai 'ene totonu ke ne ma'u 'i he vave taha 'e ala lava' ha tatau kuo fakamo'oni'i 'e he 'ofisa kuo fakamafai'i ko ha tatau mo'oni ia pea kuo pau ke tali ha tatau kuo fakamo'oni'i pehe'i 'i he ngaahi fakamaau'anga kotoa pe mo ha feitu'u pe ko e fakamo'oni ia 'o e ngaahi me'a 'oku ha 'i ai 'o hangē tofu pe ko e 'olisinale ia';
- (b) kapau ko ha koloa kehe, fakatatau ki he Lao ni, ke ne tauhi 'a e koloa ko ia' 'i he fuoloa 'e fiema'u ki he ngaahi taumu'a ko ia', pea hili ia' ke ne 'oatu ia 'o hangē ko e tu'utu'uni 'a e fakamaau'anga'.
46. (1) 'O fekau'aki mo ha me'a 'oku kau ki hono fakahoko pe fakamālohi'i 'o e Lao ni, 'e ngofua ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i ke ne fiema'u ha taha ('aki ha fekau lea pe tohi) ke ne 'oatu – Mafai ke ma'u ha fakamatala
- (a) ha fakamatala;
- (b) ha ngaahi lekooti pe ko ha tatau 'o ia,
- 'a ia 'oku ma'u 'e he taha ko ia'.
- (2) Ki he taumu'a 'o e kupusi'i (1), kuo pau ke lau 'oku ma'u 'e ha taha ha –
- (a) fakamatala, kapau 'oku ma'u 'e he taha ko ia' 'a e fakamatala' pe 'oku 'i ai 'ene totonu ke ne ma'u 'a e fakamatala ko ia';
- (b) ngaahi lekooti, kapau 'oku tauhi kinautolu 'e he taha ko ia' pe 'oku ne pule'i ia 'i ha feitu'u, 'o tatau ai pe pe 'oku ne faka'aonga'i pe ki ha'ane lelei pe 'oku faka'aonga'i 'e ha taha kehe pe ki ha'ane lelei pea neongo 'oku ma'u pe tauhi mo'oni 'a e ngaahi lekooti ko ia' 'e ha taha kehe.
- (3) 'E ngofua ke fiema'u 'e fai 'i he kupusi'i (1) 'e ngofua ke fiema'u ai ke 'oatu 'a e fakamatala' pe ngaahi lekooti' pe ko ha tatau 'o ia –
- (a) ki he 'ofisa kuo fakamafai'i pe ha 'ofisa kehe kuo fakamafai'i pe ki ha 'ofisa 'o ha potungäue 'a e Pule'anga' kuo fakamahino'i;
- (b) 'i he feitu'u 'oku fai ai 'a e fekau' pe 'i ha feitu'u kehe;
- (c) 'i he taimi pe ko ia pe 'i ha, pe ke 'osi 'i loto 'i ha vaha'a taimi kuo fakamahino'i;
- (d) 'e ha taha, pe 'i he meili lesisita pe 'i ha founda kehe 'e fakamahino'i;

- (e) 'i he founga 'o e, pe 'oatu fakataha mo ha, fakamo'oni 'i he founga 'o ha fakamatala fuakava';
- (f) kapau ko ha fakamatala, ke lea pe tohi.
- (4) Kuo pau 'e 'ikai ha taha ta'e 'i ai ha 'uhinga fakapotopoto –
- (a) te ne fakafisi pe ta'e 'oatu ha fakamatala, ngaahi lekooti pe ha tatau 'a ia 'oku fiema'u 'i he kupu ni;
- (b) 'i hano tali 'o ha fekau kuo fai 'i he kupu ni te ne 'oatu ha fakamatala, ngaahi lekooti pe ha ngaahi tatau 'a ia 'oku loi pe taki hala 'i ha me'a tefito.
- (5) Ka 'i ai ha taha te ne lekooti pe tauhi ha me'a 'aki ha founga 'o ha me'a ngaue fakamekaniki, faka'elekitulonika pe me'angaue kehe, ko e fatongia kuo hilifaki 'i he kupu ni ke 'oatu ha ngaahi lekooti 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ko ia' kuo pau ke faka'uhiniga'i 'oku kau ai ha fatongia ke 'oatu 'a e ngaahi me'a ko ia' 'i he founga fakatohi kapau 'oku fekau'i.
- (6) Ko e fatongia ko ia 'oku hilifaki 'e he kupu ni ke 'oatu ha tatau 'o ha ngaahi lekooti kuo pau ke lau ko e fatongia ia ke 'oatu ha hiki tatau mahino.
- (7) 'E ngofua ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i ke ne hiki pe 'ave ha ngaahi nouti pe ha ngaahi tatau 'o e pe ha ngaahi kongamei ha ngaahi lekooti pe ha tatau 'o ha ngaahi lekooti kuo 'oatu 'i he kupu ni.
- (8) Ka 'i ai ha taha 'e 'ikai ke ne 'oatu ha fakamatala 'oku fiema'u 'i he kupu ni 'oku ne fai ha hia,

Hia fai hokohoko

47. Ka 'i ai ha taha te ne fai ha hia 'aki 'ene ta'e 'oatu ha fakamatala 'oku fiema'u 'i he kupu 26 pe ta'e 'oatu ha ngaahi lekooti pe ha tatau 'o ha ngaahi lekooti –
- (a) ko e fatongia ko ia ke 'oatu 'a e fakamatala' pe ke 'oatu ha ngaahi lekooti pe ha tatau 'o kinautolu, 'o hangē ko ia 'e hoko', 'oku hokohoko kae'oua ke fai 'a e toko taha ko ia' ki he fiema'u ko ia' neongo ha me'a kehe na'e tuhu'i pau ha taimi ke fakahoko ai, ngata ki ai pe ke fakahoko 'i loto ai 'a e me'a na'e fiema'u pea kuo 'osi 'a e taimi ko ia';
- (b) 'oku fai 'e he toko taha ko ia' ha hia hokohoko 'i he 'aho taki taha hili 'a e 'aho 'o e fakahalaia' a ia 'oku hokohoko atu ai 'a e ta'e fai ki he fekau ko ia';
- (c) 'oku ala mo'ua 'a e toko taha ko ia' ki ha tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$100 ki he 'aho taki taha 'oku hokohoko ai 'a e hia'; pea
- (d) 'e ngofua ke faka'ilo 'a e toko taha' mei he taimi ki he taimi 'o fekau'aki mo e hia 'i he kupusi' (b) 'i 'olunga'.

48. (1) Kuo pau 'e 'ikai ke fakafe'ätungia'i 'e ha taha ha 'ofisa kuo fakamafai'i Fakafe'ätungia
'i he'ene fakahoko hono ngaahi mafai 'i he Lao ni;
- (2) Koe'uhi ko e ngaahi taumu'a 'o e Lao ni, 'oku fakafe'ätungia'i 'e
ha taha ha 'ofisa kuo fakamafai'i kapau te ne –
- (a) taa'i, lea kovi'i, fakailifia'i pe faka'ita'i ha 'ofisa kuo fakamafai'i
pe ha taha kehe 'oku ne tokoni'i ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'i
he'ene ngaue'aki hono mafai 'i he Lao ni;
- (b) ta'ofi fakahangatonu pe ta'efakahangatonu ha taha mei hono
faka'eke'eke ha 'ofisa kuo fakamafai'i 'i he'ene ngaue'aki hono
ngaahi mafai 'i he Lao ni;
- (c) fakafe'ätungia'i pe feinga ke fakafe'ätungia'i ha 'ofisa kuo
fakamafai'i 'i he'ene ngaue'aki hono ngaahi mafai 'i he Lao
ni.
49. (1) Kapau 'e 'i ai – Ngaahi fekau ke
fakapapau'i 'a e
faipau
- (a) ha taha hu'i vai, tokoni hu'i vai, taha ngäue fakafaito'o, neesi,
'ofisa mo'ui, fale hu'i vai, tu'utu'uni fakatoketä pe ha taha,
feitu'u pe ha me'a kehe 'e 'ikai ke ne muimui ki he ngaahi
tu'utu'uni 'o e Lao ni; pe
- (b) ha ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni 'e 'ikai ke muimui ki ai,
'e ngofua ki ha 'ofisa kuo fakamafai'i, 'i he tohi, ke ne fekau ki
ha taha kuo ne maumau'i 'a e tu'utu'uni 'aki 'a e ta'e muimui ko
ia ke ne fakahoko 'i loto 'i ha taimi kuo fakapapau'i, 'o 'ikai laka
hake 'i he 'aho 'e 14, ha ngaahi sitepu 'e ngofua ke fakamahino'i'
ke ta'ofi ha to e maumau lao pea ke fakalelei'i 'a e ngaahi me'a
'a ia kuo hoko ai 'a e ta'e faipau ko ia'.
- (2) Ko hono 'oatu 'o ha fekau 'i he kupu ni 'oku 'ikai ke ne uesia 'e ia
ha fakatonutonu 'i he Lao ni 'a ia kuo pe 'e ngofua ke fakahoko
ki he ta'e fai pau ko ia na'e tupunga ai 'a e fekau'.
- (3) Ko ha taha 'oku 'oatu ki ai ha fekau 'i he kupu ni pea 'a ia 'oku
'ikai ke ne fai pau ki he fekau'oku ne fai ha hia.
- KONGA VII – NGAahi ME'A KEHEKEHE
50. (1) Ko ha aleapau, felotoi, tukupa pe femahino'aki 'oku lolotonga Ta'e'aonga 'a e
ngaahi aleapau
etc
ngaue'aki 'i he taimi 'oku kamata ngaue'aki ai 'a e Lao ni 'oku
ta'e'aonga ia 'i he me'a ko ia 'oku kehekehe ai mo e Lao ni.
- (2) 'Oku 'ikai ke ala mo'ua 'a e Kalauni pe ha taha ke ne totongi
ha ngaahi maumau pe ha totongi huhu'i kehe ki ha taha kehe
koe'uhi ko e kupusi'i (1).
51. 'Oku 'ikai ha me'a 'i he Lao ni 'e kau ki ha taha fakatau holoseila 'oku Fakatau holo-
seila
ne tuku atu ha ngaahi faito'o fakaesino 'i he lolotonga 'o hono tuku
atu holoseila ia'.

- Ngäue 'oku tokanga'i** 52. 'Oku 'ikai ha me'a 'i he Lao ni te ne ta'ofi ha taha mei he'ene kau 'i he ngäue hu'i vai' ka kuo pau ke ngäue 'a e toko taha ko ia' –
- (a) lolotonga 'oku tokanga'i fakahangatonu ia 'e ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai;
 - (b) 'i he 'i ai ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai; pea
 - (c) fakatatau ki ha ngaahi tu'unga kehe 'e ala tu'utu'uni 'i he ngaahi tu'utu'uni'.
- Tapui 'a e ngaahi misini fakatau 'otometiki** 53. Ka 'i ai ha taha te ne –
- (a) fokotu'u ha misini 'otometiki ki hono fakatau atu pe tuku atu 'o ha faito'o fakaesino pe fakangofua, faka'atua pe tuku ke fokotu'u ha misini 'otometiki pehé;
 - (b) fakatau atu pe tuku atu ki ha taha pe fakatau mai pe 'oku tuku atu ki ai pe 'oku ne ma'u ha faito'o fakaesino 'aki ha misini 'otometiki; pe
 - (c) fakangofua pe faka'ata ha taha ke ne fakatau mai pe ke tuku atu ki ai pe ke ne ma'u ha faito'o fakaesino 'aki ha misini 'otometiki;
- 'oku ne fai ha hia.
- Fai ha fakafofonga loi pe kākā** 54. Ka 'i ai ha taha, 'i ha kole ke lësisita 'i he Lao ni, te ne fai pe te ne 'oatu pe te ne fakatupu ke fai pe 'oatu ha fakafofonga tohi fakamo'oni pe fakamatata fuakava loi pe kaka, 'i he lea pe tohi, pea ko ha taha 'oku ne tokoni'i ia 'i ai 'i he 'ilo pau 'oku ne fai ha hia pea kuo pau 'e ala mo'ua 'oka halaia ki ha tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$1000 pe nofo pöpula ki ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 6 pe fakatou'osi.
- Hia mo e Tautea** 55. Ka 'i ai ha taha 'oku ne maumau'i pe ta'e muimui ki ha tu'utu'uni 'o e Lao ni pe ha tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni 'oku ne fai ha hia, pea kuo pau 'i ha'ane halaia, kapau 'oku 'ikai ke tu'utu'uni ha tautea kehe, 'e ala mo'ua ki ha tautea 'oku 'ikai laka hake 'i he \$1000 pe nofo pöpula 'i ha vaha'a taimi 'e 'ikai laka hake 'i he mahina 'e 6 pe fakatou'osi; pea kapau ko ha hia 'oku hokohoko, ki ha tautea pa'anga 'e 'ikai laka hake 'i he \$100 ki he 'aho taki taha pe kongā 'aho 'a ia na'e lolotonga hokohoko ai 'a e hia'.
- Ngaahi hia 'a e ngaahi sino fakakautaha** 56. Ka fai 'e ha sino fakakautaha ha hia 'i he Lao ni pe ha tu'utu'uni kuo fa'u 'i he Lao ni, 'oku to e halaia foki 'a e talekita pe taha kehe taki taha 'oku kau 'i hono pule'i 'o e sino fakakautaha' 'i he, pea 'oku ne ala mo'ua ki he tautea kuo tu'utu'uni ki he, hia ko ia' tukukehe ka fakamo'oni' 'e he talekita' pe taha kehe ko ia' na'ā ne fakahoko 'a e tokanga fakapotopoto' ke ta'ofi hono fai 'o e hia'.

57. (1) 'E ngofua ke fai ha ngaahi faka'ilo 'o ha hia 'i he Lao ni – **Ngaahi faka'ilo**
- (a) 'e ha pe ma'a e 'Ateni Seniale;
- (b) 'e ha 'ofisa kuo fakamafai'i; pe
- (c) 'e ha memipa 'o e kau polisi.
- (2) Ko ha taha 'oku lau ki ai 'i he kupusi'i (1)(b) pe (c) 'o tataui pe pe ko ha taha ngäue fakaafongao lao pe 'ikai, 'e ngofua ke ne fai, kamata pe fakahoko ha faka'ilo, fakamatala, läunga pe ha ngaahi fakatonutonu kehe 'e 'o hake 'i he Lao ni, 'o fakatatau ki ha ngaahi fekau 'e 'oatu 'e he 'Ateni Seniale'.
58. 'Oku ha'iha'i 'e he Lao ni 'a e Kalauni'. **Ha'iha'i 'a e Kalauni**
59. 'E ngofua ki he Minisitä, 'i he loto ki ai 'a e kapineti', ke ne fa'u ha ngaahi tu'utu'uni 'o tu'utu'uni ki he ngaahi me'a 'oku fiema'u pe faingamälie ke fai ki hono fakahoko pe ke ngaue 'a e Lao ni pea, tautau tefito, ki he ngaahi taumu'a ko 'eni' – **Ngaahi Tu'utu'uni**
- (a) tu'utu'uni 'a e ngaahi fatongia 'o e Failesisita';
- (b) tu'utu'uni 'a e ngaahi totongi ke totongi 'i he Lao ni mo e ngaahi tu'utu'uni';
- (c) faka'atä mei he ngäue 'a ha taha 'o e ngaahi tu'utu'uni 'o e Lao ni pe ngaahi tu'utu'uni kuo fa'u 'i ai'a e ni'ihi pe ngaahi kalasi 'o ha ni'ihi 'a ia 'e lava ke fakamahino';
- (d) tu'utu'uni ha ngaahi lao 'o e anga fai ki he kau hu'i vai pe kau tokoni hu'i vai';
- (e) tu'utu'uni ki he ngaahi tohi fakamo'oni ako ki he lësisita hu'i vai pe tokoni hu'i vai;
- (f) tu'utu'uni 'a e founa 'o ha sivi ke fakahoko 'e he Poate'o fekau'aki mo e lësisita 'o e kau hu'i vai pe tokoni hu'i vai;
- (g) tu'utu'uni ki he ngaahi 'uhinga 'e ngofua ke to'o fakataimi ai 'a e lësisita'; pea
- (h) tu'utu'uni 'a e ngaahi founa ke muimui ki ai 'a hono fakahoko 'o e ngaahi faka'eke'eke fakatautea'.
60. (1) Ko e ni'ihi kotoa pue 'a ia, 'i he kamata'anga 'o e Lao ni, 'oku lësisita 'i he kupu fakahu'i vai 'i he Lësisita 'o e Kau Ngäue ki he Mo'ui 'a ia 'oku tauhi 'i he Lao ki he Lësisita 'o e Kau Ngäue ki he Mo'ui' 1991 kuo pau ke lau 'oku nau lësisita 'i he Lao ni. **Fakapekia mo e ngaahi fakahaofi**
- (2) Ko ha lau 'i ha Lao pe tohi kehe ki ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai kuo lësisita pe ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai kuo lësisita 'i he Lao ki he Lësisita 'o e Kau Ngäue ki he Mo'ui 1991, kuo pau ke lau mo faka'uhinga ko ha lau ia ki ha taha hu'i vai pe tokoni hu'i vai kuo lësisita 'i he Lao ni.

TEPILE

Foomu 1

Tohi Fakamo'oni 'o e Lësisita
(Lao ki he Hu'i Vai 2001)
(Kupu 6 (2))

Poate Hu'i Vai 'o e Pule'anga 'o Tonga'

Ko e fakamo'oni 'eni ko e hingoa 'o na'é fakahü ia ki he Lesisita 'o e Kau Hu'i Vai pe Tokoni Hu'i Vai ma'ae Pule'anga 'o Tonga' ko ha 'i he Lao ki he Hu'i Vai' 2001 'i he 'aho 'o 20.....

Fika Lesisita:

.....
Failesisita

Kuo pau ke tauhi 'a e Tohi Fakamo'oni ko 'eni' ko ha fakamo'oni kuo ke lësisita 'i he Pule'anga 'o Tonga.

Foomu 2

Tohi Fakamo'oni Lësisita Fakataimi (Provisional)
(Lao ki he Hu'i Vai' 2001)
(Kupu 8 (1))

Poate Hu'i Vai 'o e Pule'anga 'o Tonga

Ko e fakamo'oni 'eni ko e hingoa 'o 'oku lësisita fakataimi ko ha kae'oua ke a'u ki he 'aho 'o 20.....

Fika Lësisita:

.....
Sea

Ko e tohi fakamo'oni lesisita fakataimi ko 'eni' 'oku ne fakangofua 'a e ngäue' kae'oua ke a'u ki he 'aho ngata'anga 'oku hä atu'.

Kuo pau ke ke tauhi 'a e Tohi Fakamo'oni ko 'eni' hili hono taimi 'osi' ke hoko ko ha fakamo'oni na'e lesisita fakataimi ko e 'i he Pule'anga 'o Tonga'.

Foomu 3

Laiseni 'o e Ngaahi Fale Hu'i Vai
(Lao ki he Hu'i Vai 2001)
(Kupu 42 (2))

Poate Hu'i Vai 'o e Pule'anga 'o Tonga

Ko e fakamo'oni 'eni ko e fale ngäue Hu'i Vai 'oku tu'u 'i.....
..... pea 'oku ma'u 'e
..... 'a ai ko e taha 'a'ana 'oku lesisita na'e fakahü ia ki he Lesisita 'o
e Ngaahi Fale Hu'i Vai kuo laiseni 'i he 'aho 'o
..... 20.....

Fika Lesisita:
Sea

Kuo pau ke tauhi mo faka'ali'ali 'a e Tohi Fakamo'oni ko 'eni' 'i he fale
hu'i vai'.

Na'e paasi 'e he Fale Alea 'i he 'aho ni 11 'o Siulai, 2001.